

Heilag kvit stein på Sundal

Fantene kommer

Innover fjorden kommer det roende nattestid et fantefølge med uedle hensikter. For hvert åretak nærmer de seg bygda og lar årebladet dyppes roligere og roligere ned i vannet helt til årene legges inn og båten glir sakte inn mot fjæresteinene. Uten et ord hopper den ene mannen ut, tar tak i stevnen og drar båten trygt på land. Fantene vet om et sted der oppe, hvor det skal skjule seg verdifulle og makeløse skatter. Eneste problemet er at skattene ligger begravd i en haug, tett inntil et av de bebodde gardshusene. De må være ytterst forsiktige skal fantene få med seg gjenstandene uten at gardsfolket vekkes av spadetakene som slår mot jord og stein. I månelysset graver de seg innover til haugens midte, jorden kastes til side, steinene ruller nedover haugskråningen. Og innerst finner de det de leter etter, et steinsatt kammer som skal inneholde de kosteligste skatter, i alle fall etter hva andre fanter har fortalt hva slike kamre skal inneholde. Topp hellen brytes vekk. Det lyses nedi med en fakkell, og fantene utbryter en dempet banning. Ingen skatter, ingen kostbarheter. Bare noe rask og skrammel av jern og leire som puttes i en sekk og forhåpentligvis kan omsettes til verdifulle kroner en gang. Fantene kaster igjen haugen fort og halvveis og skynder seg ned til båten med sekken over aksla. Ingen av dem flirer lenger. De kaster et raskt blikk opp på haugen og ser gardsfolket tenner lys i stuene. Ved haugens rand er det noe som glimter i hvitt, men de har ikke tid til å dra tilbake igjen for å se hva det er. Dette hvite glimtet er det som er den faktiske skatten, sjeldenheten som en gang i tiden var noe av det mest hellige for bygdefolket her inne.

Haugen og steinen

Når gardsfolket kommer ut om morgenen ser de at haugen er blitt rotet om, det er tydelig at jorden er brutt for torvlaget er borte og molden lyser mot dem. De har hørt at fanter gjør slike ting nattestid, og undrer på om det er de samme som var her inne for et par uker siden og prøvde å selge krimskrams og skrammel. Sikkert er det i alle fall at de har vært inne i haugen og tatt med seg det som fantes av verdi. Husbonden sparker borti en besynderlig hvit stein som ligger ved foten av haugen og som tydeligvis har trillet ned fra toppen et sted. Det er denne steinen som fantene så glimte i hvitt den natten.

Slik kan det ha foregått, denne haugplyndringen om natten som ble gjort en gang på 1800-tallet på garden Sundal i Kvinnherad kommune i Hordaland. Haugen, som ifølge gardsfolket ble brutt opp nattetid av fanter, var ca 25 ”skritt” i tverrmål og 2,75 meter høy og hadde i 1896 en jordkjeller gravd inn i den nordre siden. Nå i dag er det kun rester igjen ved det sørvestre hjørnet av huset på bnr 2 og den blir brukt som hage/terrasse. Gravhaugen har nummeret 95061 og man kan finne flere opplysninger om den på nettstedet www.kulturminnesok.no eller i den lukkede databasen Askeladden på askeladden.ra.no. Steinen som ble funnet er en stor sylindrisk marmorstein, rundt tilhugget oventil. Den har en enkel form der hodet bare kraver seg litt ut over skaftet. Steinen er 33 cm høy, 27 cm i tverrmål. Den har vært i museet lenge, men akkurat når den ble levert inn er uvisst. I 1842 ble det skrevet en artikkel i tidsskriftet *Urda* om tre slike steiner som museet i Bergen eide. Steinen fra Sundal er ikke en av dem, men i 1896 hadde Bergen Museum i sine samlinger sju slike steiner og steinen fra Sundal er nevnt for første gang da. En gang mellom 1842 og 1896 ble altså steinen levert inn. Museumsnummeret er B10576 og den ble først skrevet inn i tilvekstkatalogen i 1952. I Norge kjenner vi rundt 98 eksemplarer av denne type steiner, både de som ligger inne på museene og de som er i private hjem. I Hordaland er det kun kjent syv stykker.

De hellige hvite

Den nasjonale kulturminnedatabasen Askeladden har følgende definisjon på disse steinene: ”Lys marmorstein uthugget for å symbolisere mannlig fruktbarhetsevne. Form og størrelse varierer, men hovedtrekkene er et avrundet hode over en søyleformet sokkel, uthugget i ett stykke. Noen steiner har ornamenten rundt sokkelen, og ofte er de utstyrt med en tverrgående linje over hodet. Høyden kan variere fra 20 - 100 cm, bredden 10 - 50 cm.” Steinen fra Sundal passer utmerket innenfor denne definisjonen. Betegnelsen ”hellig hvit stein” kommer fra konservator Th. Petersen ved Oldsakssamlingen i Trondheim, og hans artikkel fra 1906 *Nogle bemerkninger om de saakaldte ”Hellige hvite Steine”*. Petersen har igjen hentet uttrykket fra Edda-diktet *Guðrúnarkviða (hin þriðja)*:

3, ”Þer mvn ec allz þess

eipa vinna

at inom hvita

helga steini”

”Det kan jeg sverge
sant og ærlig,
her ved den kvite
hellige steinen.”

Slike steiner, enten man kaller dem hellige hvite steiner eller fallossteiner, er heller ikke et særnorsk fenomen. I Sverige kaller man gjerne slike steiner for ”gravklot/klotsten” og definisjonen av dem er:

”Avsiktligt formad eller utvald naturformad sten som varit centralt placerad på förhistorisk grav. Avser endast ensamt liggande klot, dvs. flyttat, och inte ett gravklot som utgör konstruktionsdetalj i en grav. Gravklot har runt eller ovalt tvärsnitt. Det förekommer att gravklot har ornamentik och skålgropar.”

Grunnen til at det er forskjellige definisjoner og forskjellige beskrivelser av steinene er at de varierer en god del i utforming. Vi har for eksempel en hellig hvit stein på Hundorp i Gudbrandsdalen som er eggeformet, og som minner mer om den svenske kategorien enn den norske. Likevel går den under betegnelsen ”hellig hvit stein” sammen med de fallos-lignende steinene à la steinen fra Sundal. Hovedtyngden av steinene dateres til eldre jernalder, men kanskje stedvis har kulten omkring dem vært levende i enkelte lommer utover yngre jernalder.

Tolkningene av disse hellige hvite steinene er ganske forskjellige. Den første tolkningen kom W. F. K. Christie med i 1842. Der mener han at steinene er ”Billeder forestillende Guddomme eller Skytsaander”. Th. Petersen mener derimot i 1906 at disse steinene er falloser knyttet til en fruktbarhetskult i eldre jernalder. Denne tolkningen har holdt seg til våre dager, og enkelte forskere vil knytte steinene til enten en kult rundt guden Njord eller Odin basert på blant annet stedsnavn.

Betydningen av fargen hvit kan ikke undervurderes. Hvit farge symboliserer renhet og visdom. I *Voluspá* nevnes den hvite auren som øses opp fra Urds brønn og over *Yggdrasill* og Snorre kan fortelle videre at denne auren er så hellig at alt som kommer ned i bunnen av brønnen blir så hvitt som den hinnen som ligger innenfor eggeskallet. Heimdall omtales som den hviteste av alle æser og kalles også for den hvite åsen. I *Germania* av Tacitus står det skrevet om germanerne som alte opp hvite hester i hellige lunder og skoger. Det er dermed ikke uten grunn at fallossteinene er hugget ut av lys marmor, det hvite blir oppfattet som noe kosmisk hellig.

Kultplass på Sundal?

Nå finnes det ingen stedsnavn knyttet til Njord eller Odin på Sundal så vidt meg bekjent, så akkurat den muligheten med kult rundt en av disse gudene må vi la ligge for denne gang. Som en anekdote kan det nevnes at kun et par hundre meter unna gravhaugen hvor fallossteinen befant seg, finnes en stein som kalles for Altersteinen eller St. Olavssteinen. Dette er en stor kvadratisk stein som ikke ligger så langt unna strandkanten, og her kan sagnet fortelle oss at Olav den Hellige ville bygge kirke men ble forhindret av troll og dverger som hadde bosted i fjellene. Det eneste som ble igjen av Olavs kristningsferd etter trollenes fremferd var alteret i kirka, nemlig Altersteinen. En annen gravhaug ligger kun et par hundre meter unna både fallosgravhaugen og Altersteinen, og ble gravd ut av Bendixen i 1895. En annen grunn til at man kan trekke inn Altersteinen i forbindelse med steinfallosen, er at mange av fallosene er funnet enten på gamle kirketomter eller middelalderkirker. Skal man tale om kultkontinuitet, er det gjerne gamle kirkesteder som nevnes som de mest sannsynlige for førkristne kultplasser. Det skal ikke ses bort ifra at tradisjonen om Altersteinen er kun et sagn og påfunn fordi steinen minner om et alter, men i umiddelbar nærhet er det altså to gravhauger hvorav den ene har hatt en steinfallos. Og slike settes gjerne i forbindelse med både førkristne og kristne helligsteder, og dette gjør at tilfeldighetenes bilde svekkes.

En hellig hvit stein er i norsk sammenheng svært sjelden. I hele Norge kjennes som nevnt tidligere kun 98 og i Hordaland bare syv stykker. Disse stedene som de hellige hvite steinene er funnet på, må i sin tid ha vært et religiøst senter, en kultplass for den lokale og regionale lyden. For å ivareta en lokal identitet er slike samlingsplasser ytterst viktige, og det ligger i de universelle lovene å opprettholde slike plasser. Nå som den hellige hvite steinen fra Sundal ligger bortgjemt i en kjeller i et museum, hvor man må be om å få utdelt et fotografi etter å ha betalt en viss sum, viser det bare hvor langt unna kultkontinuiteten og respekten for den gamle religionsutøvelsen man er kommet.